

Jong, Jaap de (1980, januari)

Terug naar af... [Werkstuk geschreven in het kader van het programma 'Staat en Legitimatie'].

0. Inleiding

"Zij zal bevorderd worden als politieke problemen de articulatie van politieke oplossingen niet voor eigen rekening nemen, maar overlaten aan de direct betrokkenen."¹

Wie vindt de Freuderiaanse drukfout bij Tromp?

In het besprekingscollege meldde ik iets te willen doen aan de interne discussie in de PvdA over de partijorganisatie, zoals die aangezwengeld werd door lieden als Bart Tromp, Wouter Gortzak e.a. Vanuit een ingewikkeld model van topkader, hoger en lager middenkader en basis schetste ik het idee dat deze lieden probeerden een praktische, noem het maar meer reformistische, politiek van de top te rechtvaardigen door de legitimiteit van de basis van de partij in twijfel te trekken. Vanuit de zaal werd daaraan de vraag toegevoegd of het geen middel in de politieke fractiestrijd zou kunnen zijn, en werd gesteld dat het eigenlijk zou kunnen gaan over de legitimiteit van het opereren van de partij ten opzichte van haar doelstellingen en beginselen.

Langs twee sporen ben ik daarop aan de slag gegaan. Ik heb de literatuur nog eens gericht doorgenomen, en ik heb de jaargangen "Socialisme en Democratie" en "Roos in de Vuist" vanaf 1975 doorgenomen. Al heel snel zag ik de twee sporen uit elkaar gaan lopen. Ik zal hier geen verslag doen van de problemen waardoor ik me toen moest worstelen, hoewel enkelen misschien juist daarin geïnteresseerd zouden zijn. De voortgang werd daarnaast vertraagd omdat ik, steeds weer, minder ter zake doende artikelen nalas, omdat ik destijds de ontwikkelingen van zo dichtbij heb meegeemaakt. Onthullingen over de echte waarheid zal ik echter in dit werkstuk nog niet doen. Grote moeite kostte het ook het omvangrijke materiaal terug te proppen op een tiental, overvolle, pagina's. Omdat een echt meten van de eerste veronderstellingen in het gegeven kader onmogelijk was heb ik me moeten beperken tot het schriftelijk neergelegde, openbare discussiemateriaal. Je kan je afvragen of daarin de ontwikkelingen volledig worden uitgedrukt.

Wat mag de lezer nu van mij verwachten. Allereerst een overzicht van de gelezen literatuur, maar nu toegespitst op twee vragen:

- 1) Hoe wordt de functie van politieke partijen, m.n. in het legitimatieproces gezien?
- 2) Mag het legitimatiebegrip ook op de interne verhoudingen van een politieke partij worden toegepast?

Vervolgens geef ik een vooral, feitelijk, maar ook inhoudelijke beschrijving van de discussie over het actieprijconcept in de PvdA.

Gegroepeerd rond het belangrijkste artikel van Tromp ligt het zwaartepunt van die discussie in 1976/77. Hierin geef ik ook een niet-gestructureerd overzicht van ideeën over de legitimatieproblematiek die in de bijdragen aantrof.

In het afsluitende gedeelte geef ik globaal antwoord op mijn oorspronkelijke vragen; maak ik wat algemene opmerkingen over het in de discussie gehanteerde legitimatiebegrip. Bovendien zal ik trachten wat verbindende en afsluitende opmerkingen te geven.

1. Partij en legitimatie

Dat ik "gemakshalve" bij het behandelen de tweedeling tussen "burgerlijke" of "traditionele" en "marxistische" politicologie overneem kan in de beoordeling van dit stuk natuurlijk geen negatieve rol meer spelen.

Blanke volgend, worden er in de traditionele politicologie tussen de "eenzame" burger en de staat bemiddelingsinstanties of -organisaties geschoven, waaronder hij politieke partijen en belangenorganisaties rekent.² Daudt echter creëert een tegenstelling, een concurrentieverhouding tussen die beide, wanneer hij het oordeel van Tromp over de PvdA instemmend overneemt.³ Hij ziet een principiële taakverdeling, waarin politieke partijen, zich bewust van hun integrerende functie, zich moeten baseren op een maatschappijvisie, waarin zij hebben te komen tot afweging van vele, soms tegenstrijdige belangen. Belangenorganisaties daarentegen behartigen de directe belangen van hun aanhang.

In zekere zin nemen de politieke partijen daarmee een staatsfunctie over; de staat hoeft zo minder te arbitreran tussen deelbelangen, maar tussen totaalprogramma's van concurrerende politieke partijen. Wanneer echter de belangenorganisaties overgaan tot het opstellen van algemeen maatschappelijke programma's, dus zelf ook deelbelangen gaan afwegen, moet er gesproken worden van functieverlies of zelfs functieverval van de politieke partijen.

Dat verval wordt geconstateerd door Couwenberg en Gottschalch. De eerste vraagt zich af of het partijwezen nog wel als bron van politieke leiding in de moderne staat kan fungeren,⁴ en vindt daarin reden de mogelijkheid van een meer corporatieve staatsvorming serieus in overweging te nemen.

De tweede auteur, die zich op de West-Duitse situatie oriënteert, ziet de onderlinge verhoudingen tussen partijen en belangengroepen verstoord, m.n. omdat de laatste de tussenschakel overslaan en zich direct tot regering en bureaucratie wenden.⁵

Zag Daudt een primair ideële functie voor de politieke partijen, dan kan hij zich moeilijk rekenen tot erfgenaam van Schumpeter. Volgens deze heeft een politieke partij slechts één en alles overheersend doel: het veroveren van zoveel mogelijk macht. Zij neemt daarbij wel principes aan, maar het zou een fout zijn haar daarin ook te definiëren.⁶ Lipset, als laatste burgerlijk politicoloog, maakt een onderscheid tussen "parties of representation", die hun functie zien in het verkrijgen van zoveel mogelijk stemmen, en "parties of integration", welke de wereld aan hun denkbeelden willen aanpassen. De eerste versterken, de tweede verzwakken de stabiliteit van de democratie.⁷ Zijn eerste vorm dekt de gedachten van Schumpeter, de tweede die van Daudt zeker niet. Al met al moet geconcludeerd worden dat er nogal wat meningsverschil bestaat onder de burgerlijke politicologen.

Een meteen in het oog lopend meningsverschil onder de marxistische vakkbroeders handelt over de vraag of politieke partijen wel of niet tot de ideologische staatsapparaten gerekend moeten worden, zoals, de niet direct in het programma vertegenwoordigde, Althusser en Poulantzas menen.

Volgens Stuurman zou daarmee de functie van politieke partijen ten onrechte worden beperkt tot het ideologische klassenstrijdniveau.⁸

Als belangrijkste verbindingsschakels tussen klassen, of klassenfracties en het staatsapparaat functioneren zij echter op alle niveaus in de klassenstrijd.⁹

Miliband brengt veel breder bezwaar in tegen het begrip ideologische staatsapparaten, omdat daarmee verwarring zou ontstaan tussen klassenmacht en staatsmacht. Politieke partijen zijn zowel voor de heersende als voor de onderdrukte klasse middel om klasse- en tegenmacht uit te oefenen.¹⁰

Grijpen we terug op Gramsci dan zien we dat deze politieke partijen ziet als een aan de staat vergelijkbaar mechanisme. Het moet de organische intellectuelen van de eigen groep ver-

binden aan de traditionele intellectuelen. Deze functie oefent de partij echter uit in strikte afhankelijkheid van haar basisfunctie, het samenvoegen van de eigen "economische" groep en omzetten van de leden in gekwalificeerde politieke intellectuelen.¹¹

Miliband ziet dan weer als functie van partijen dat de leiders van de arbeidersklasse erdoor geïncorporeerd raken in het staatsapparaat, althans, dat is wat de burgerlijk-democratische staat steeds zal proberen.¹²

Blanke en Habermas gaan wat meer in op de legitimerende functie, maar hebben het dan meer over het partijpolitieke systeem dan over de functie van politieke partijen.

Volgens Blanke was het vertegenwoordigend systeem, waarbinnen politieke partijen een articulatiefunctie verzorgen, een middel om klassenconflicten te ontpolitiseren. Daarbij vindt, vrij vertaald, consensusvorming plaats door een wisselwerking van belangen.¹³ Ook Habermas vindt dat de uit de arbeidersbeweging voortkomende systeemoppositie van de scherpe kantjes is ontdaan door de geregelde partijconcurrentie.¹⁴

Behalve dat politieke partijen, op de een of andere wijze, klassentegenstellingen uitdrukken bestaat er over hun functie geen duidelijke overeenstemming. Nu is het misschien de vraag of je van marxistische auteurs, de vanuit klassenverhoudingen moeten denken, mag verwachten dat zij de verhouding tussen de staat en de burger geïndividualiseerder bekijken. Dat zou echter wel aansluiten op de verschijningsvorm van partijen, waarvan je als individueel burger lid wordt. Ook het ontstaan van volkspartijen, die geen klasse maar een algemeen appél doen aan de burger-kiezer, zou een interessant probleem zijn.

Waar er in de literatuur van het programma zo weinig aandacht was voor de politieke partijen, zal het niet verbazen dat op mijn tweede vraag, of het legitimatiebegrip ook toegepast mag worden op de interne partijverhoudingen, nauwelijks wordt ingegaan.

Habermas spreekt zich hierover, als enige, direct negatief uit. Volgens hem kunnen alleen "Politische Ordeningen" legitimiteit hebben en verliezen; alleen zij hebben het nodig.¹⁵ Daar staan meer positieve auteurs tegenover. Friedrich vindt dat elk leiderschap zijn recht op leiding geven zal moeten bewijzen. Ook volgens Daudt kan het verschijnsel legitimiteit, als geloof van de leden in de juistheid van de instellingen, zich voordoen in alle organisaties waarin voor de leden bindende beslissingen worden genomen.¹⁶

Daar waar voor Weber gezag een algemene categorie is, mag ik veronderstellen dat dat ook voor legitimiteit geldt.

Stuurman constateert dat in de ideologische conflicten binnen één partij ook de spanningen aan de oppervlakte komen die inherent zijn aan de complexe functie van de politieke partij als zodanig. Ik concludeer daaruit dat met zijn toestemming het legitimiteitsbegrip op de interne verhoudingen mag worden toegepast.¹⁷

Bij het beantwoorden van deze vraag wreekt zich natuurlijk dat ik het begrip legitimiteit niet nader uitgewerkt heb. In de vragende vorm als "waarom accepteren mensen de politieke orde waarin zij leven" ligt het probleem voor een politieke partij natuurlijk fundamenteel anders. Het lidmaatschap van een partij is namelijk een behoorlijk vrijwillig gekozen daad, die vrij gemakkelijk ook weer teniet kan worden gedaan. Aan de werkingssfeer van een staat onttrek je je heel wat moeilijker. Juist omdat een politieke partij in ons politiek systeem geen dwingende macht heeft over haar volgelingen kan de noodzaak tot legitimatie van haar beleid wellicht zelfs groter zijn dan voor de totale politieke orde geldt.

Terugkerend naar de functie van de politieke partijen heb ik het gevoel dat er in de meningsverschillen aan beide kanten een overeenkomst zit. Namelijk in de vraag of politieke partijen vooral begrepen moeten worden als onderdeel van het totale staatsapparaat, of dat zij een eigen, en dan bemiddelende functie hebben. In het eerste geval kunnen partijen nauwelijks een eigen rol spelen in de legitimering, in de tweede opvatting juist wel.

2. De actiep partij in discussie verward

Onder de titel "Socialisme, organisatie en democratie" laat Bart Tromp in april 1976 een artikel verschijnen, dat beweert

"...dat de ontwikkeling binnen de PvdA waarvan de proclamatie tot 'actiep partij' een symptoom is, in dubbel opzicht gevaarlijk is. In de eerste plaats omdat de voorwaarden voor het opereren als 'actiep partij' onverenigbaar zijn met de mogelijkheden van de PvdA als massa- en beginselpartij. Ten tweede omdat de koers in de richting van een 'actiep partij' aandacht en energie afleidt van veel fundamenteelere taken waarvoor de PvdA zich gesteld ziet."¹⁸

Verder worden de traditionele en nieuwe partijtaken afgeleid uit veranderingen in de politieke structuur en cultuur en in de PvdA zelf. De organisatiestructuur zou daarop niet meer aansluiten. De actiep partijkoers wordt tenslotte verklaard uit een populistisch syndroom onder vele actieve leden. Tromp doet dus een plei-

dooi voor het afstand nemen van de actiep partijgedachte door te kiezen voor een radicaal socialistische beginselpartij.

Aangenomen mag worden dat Tromp trachtte met dit artikel eerder geuite kritiek wetenschappelijk te onderbouwen, te legitimeren. Want met zijn pen, gevuld met een "mengsel van azijn en vitriool", had hij m.n. het partijbestuur al menig maal onder vuur genomen. Hij stond daarin niet alleen. Dit verslag had ook het verhaal van een ontluikende vriendschap tussen Bart en Arie de Jong kunnen worden.

Volgen we de heren kort.

Het congres over Vrede en Veiligheid ontlokte Bart in een voorbeschouwing dat "vrijblijvende radicaliteit meer lof krijgt dan moedig, maar ook moeilijk radicalisme". Verder zouden politiek minder relevante zaken een geweldige symbolische en emotionele lading krijgen.¹⁹ Twee weken later constateert Arie, in een nabeschouwing, dat er voldoende mogelijkheden tot pseudo-radicaliteit waren. Arie is overigens steeds persoonlijker en minder zakelijk; hem valt bv. op dat pacifisten Amilitaristisch ge-laarsd" zijn.²⁰ Vermelden we niet alle discussiebijdragen – Arie maakt zich sterk voor de afdelingen en verwerft zich een vaste rubriek waarin hij, naar mijn smaak op nogal paternalistische toon, afdelingsbladen behandelt – wel belangrijk is hun afzonderlijke kritiek op een gezamenlijk programma-ontwerp PPR-PvdA.²¹ Bezwaren worden ingebracht tegen omvang, te grote gedetailleerdheid, gebrek aan samenhang e.d.

Als partijgenoot Duisenberg later, als reactie op het PvdA-programontwerp "Voorwaarts", zijn alternatief "Doorgaan" presenteert, verwijst hij naar deze kritiek.²² Hij probeert dus zijn eigenmachtig optreden daarmee wat aanvaardbaarder te maken.

In dezelfde periode treedt een derde discussiant op, Wouter Gortzak, directeur van het WBS, wiens inbreng later in de beeldvorming gekoppeld zal worden aan die van Tromp c.s. In de eerste jaargang van "Roos in de Vuist" ontwikkelt zich een door hem aangezwengelde discussie over het probleem dat arbeiders, als natuurlijke achterban, steeds minder doordringen in het actieve kader. Oorzaken hiervoor genoemd zijn bekend uit de zgn. Nieuwe-Vrijgestelden-discussie. Zo constateert hij de mogelijkheid van

"...spanningen tussen de goed-verdienende linkse intellectuelen, die de laatste jaren een soort culturele revolutie hebben doorgemaakt, en de arbeiders, voor wie materiële problemen op de eerste plaats blijven komen."²³

Het behoorlijk aantal ingezonden reacties hierop, afkomstig van zulke arbeidersleden, levert een wat dubbel beeld op. Zowel in algemene zin als met praktische voorbeelden wordt Gortzak bevestigd, tegelijkertijd spreekt er de "behoefte uit aan een harmonieus samengaan met elkaar."²⁴

In een volgende bijdrage noemt Gortzak de professionalisering van de politiek als een oorzaak; daartegen zou een nieuw soort scholing ontwikkeld moeten worden gericht op

"...de ontwikkeling van het vermogen moeilijke problemen tot hun hoofdzaken terug te brengen, zodat ze voor de "gewone mensen zo herkenbaar mogelijk zijn."²⁵

De noodzaak van betere scholing is overigens vaak één van de concrete verbeteringen door discussianten aangewezen, terwijl het vereenvoudigen van moeilijke politieke problemen ook vaak vermeld wordt.

Omdat Gortzaks bijdragen een nogal filosofisch, afstandelijk, voor-en-tegen-afwegend karakter hebben kunnen ze niet zonder meer afgedaan worden als gericht tegen een bepaalde groep/richting in de partij. Hij constateert meer problemen, dan er schuldigen voor aan te wijzen. In dat beeld past echter niet zijn bijzonder negatieve reactie op een interview met de Werkgroep "De Socialist", onder leiding van, de regelmatig op de achterpagina van VN figurerende, Jaap Heemskerck. Hoe men ook over deze werkgroep denkt, onomstreden vertegenwoordigde de groep het arbeiderslement in de partij. Terecht kwalificeert de hoofdredacteur van de Roos Wouters ingezonden brief als een politieke veroordeling van het omstreden artikel.²⁶

Het lijkt onnodig nog eens in algemene termen de sfeer van de jaren zestig te beschrijven als verklaring voor de ontwikkeling die de PvdA, onder aanvoering van André van der Louw, doormaakte, tot aan de proclamatie van PvdA-actiepartij, middels PB-beleidsnota ('73) en congresresolutie ('75).

Tromp, tot zijn artikel terugkerend, constateert dat er geen ingrijpen de reorganisatie heeft plaatsgevonden. Onder actie wordt alles gevat dat niet onmiddellijk parlementair is. De actiepartijconceptie is irreëel, innerlijk tegenstrijdig en ondoordacht, en heeft meegeholpen aan een klimaat van verbaal radicalisme. Gebaseerd op de opvatting dat de samenleving vorm gegeven kan worden op grond van politieke denkbeelden is...²⁷

"Uitgangspunt van de PvdA als beginselpartij dat de partij zijn bestaansrecht en identiteit ontleent dan een min of meer expliciete politieke theorie, waarin beginselen (...) geargumenteed zijn uitgewerkt en tot maatstaven van Een concreet beleid

zijn geworden."

In de Nederlandse ontwikkeling ziet hij de afbrokkeling van de zuilendemocratie en de politisering van het sociale leven. Hij waarschuwt voor het gevaar van een "interest-group-liberalism", waarin belangengroepen steeds

"...openlijker hun intrede in de politieke arena doen, dat dit gepresenteerd wordt als een vorm van 'democratisering' en als legitiem ervaren, en waarin dergelijke private belangengroepen veto-macht of zelfbeheer over de sector van de maatschappij die zij pretenderen te vertegenwoordigen of te 'behandelen' van de overheid weten af te dwingen."²⁸

Volgens mij noemt Tromp echter als onafhankelijk werkende krachten twee kanten van de bekende medaille. De oude verzuilde structuur was immers de bemiddelingsinstantie tussen belangengroepen en politieke structuur. Logisch dus dat wanneer de verzuiling wegvalt de belangengroepen andere wegen zoeken. Dat zegt echter niet dat daardoor die belangengroepen nu ook meer invloed zouden hebben. Eerder wordt hun invloed eindelijk openbaar.

Volgens Tromp zijn er ondertussen twee politieke arena's ontstaan, naast de oude van de officiële politiek, de non-gouvernementele. De vraag of de PvdA zich ook op die tweede arena moet begeven is de eigenlijke, maar niet begrepen vraag, achter de actiepartijgedachte. Een juiste strategie voor de PvdA is het weer politiseren van de politiek. De PvdA moet verder de eisen en verlangens van electorale groepen in haar programma integreren. Intern is de territoriale basisorganisatie ondergewaardeerd, terwijl het de enige mogelijkheid is om politieke zaken met in potentie alle leden te bespreken. De belangengroependemocratie heeft in de partij zelf zijn intrede gedaan door het benadrukken van en ruimte geven aan zgn. functionele groepen. In het populistisch syndroom, dat een sterk anti-intellectualistisch karakter heeft; een naïeve mensbeschouwing is; een bewegingskarakter heeft; geen politieke maar een morele beweging is, krijgt het zedelijk gedrag van politieke leiders overdreven aandacht. Het bevordert het belangengroepen-liberalisme en

"...op de lange duur is echter ernstiger dat wanneer de populistische stroming binnen de PvdA de overhand krijgt, het socialisme niet langer het enige alternatief is voor de barbarij, maar er in ondergaat."²⁹

Want Tromp kent zijn klassieken, zo toont hij tot slot.

Opvallend is hoe weinig hij ingaat op concrete organisatorische vormgeving. Misschien probeerde hij dat wat aan te vullen in kort daarop

verschijnend artikel over de interne partijdemocratie.

Hierin verzet hij zich tegen het negeren van "rechtsorde"-elementen juist uit naam van de democratie.

"Democratie in een partij, veronderstelt dat de besluiten die een partij neemt, niet alleen door een meerderheid in die partij ondersteund zijn, maar ook dat ze enigszins met elkaar samenhangen, en dat ze, als daarnaar gevraagd wordt, redelijk beargumenteerd kunnen worden." ³⁰

Wie anders dan de meerderheid van de partij de kwaliteit van de besluitvorming kan beoordelen zonder het democratisch karakter geweld aan te doen lost Tromp voor mij niet op. Volgens hem zou er verder rekening gehouden moeten worden met de participatiekosten voor de leden, opdat zoveel mogelijk leden ook daadwerkelijk zullen functioneren.

De enige maal dat direct op Tromp wordt gereageerd is door Bertus Mulder, als docent aan de Sociale Academie in Eindhoven misschien zelfs wel een afdelingsgenoot. Deze ziet de actiepartijgedachte als een positief te waarderen stap terug op de glijdende schaal van socialistisch naar progressief. Het basisme verklaart hij uit de combinatie van argwaan tegen de partijleiding en onvermogen zelf het partijbeleid echt te beïnvloeden.

"Een aanval op het basisme, een aanval op de PvdA als actiepartij zonder deze verschijnselen te relateren aan een politiek beleid waarop ze een reactie zijn (...) zal niet leiden tot een verdieping van het inzicht in het functioneren van de partij, maar tot een uitvlakken van alle signalen die vanuit de partij omhoog komen." ³¹

Het partijbestuur heeft het ondertussen niet gemakkelijk. Het ontwerpprogramma met de PPR, dat scherp bekritiseerd was, moet mede n.a.v. de perikelen in het Amsterdamse College ingetrokken worden. Met de PPR moet weer geprobeerd worden op speaking-terms te komen, terwijl tegelijkertijd die samenwerking intern verdedigd moet worden. Binnenskamers worden de zomermaanden gebruikt om de meerderheidsstrategie uit te werken in de befaamd geworden resolutie. Voor het zo ver is echter publiceert Gortzak een artikel over het partijbestuur, waarin hij probeert begrip te waken voor de moeilijke positie, geklemd tussen regering en achterban.

Het ontbreekt de PvdA, die wel nieuwe ideeën heeft opgenomen, aan een samenhangende ideologie, hetgeen ook tot gevolg heeft dat de nieuwe aanhang niet op één noemer verenigd is.

"Dan breekt de economische crisis los. Omdat het democratisch-socialisme een economische crisis onwaarschijnlijk tot onmogelijk achtte is deze crisis

in zekere zin ook de crisis van het democratisch-socialisme." ³²

Wil het partijbestuur een eigen rol spelen dan zal het eigen prioriteiten moeten gaan stellen, in plaats van reagerend te blijven optreden. Gortzak doet praktische verbeteringsvoorstellen voor de verkiezingsprocedure van het Partijbestuur.

"Veel een deze kritiek (op het bestuur JdJ) is minstens overdreven, bijna alle kritiek is eenzijdig en getuigt van onvoldoende inzicht in de ongehoord moeilijke taak waarmee een bestuur van een regeringspartij wordt geconfronteerd, dat men wil zijn dan spreekbuis van bewindsliden." ³³

Tijdens de Algemene Beschouwingen wordt dan de ontwerp-samenwerkingsresolutie bekend, en de stortvloed van kritiek die dan over het partijbestuur wordt uitgestort is niet meer te beschrijven, waarbij met een "satanisch genoegen" het artikel van Gortzak wordt misbruikt. Dat misbruik gaat het beeld van het artikel meer bepalen dan de werkelijke inhoud ervan. In zijn bijdrage overigens, eist Tromp het onmiddellijk aftreden van het PB. ³⁴

Sonja van der Gaast, een zgn. radicaal wereldvreemd bestuurslid, volgens de Haagse Post tenminste, schrijft in november een artikel, o.a. in reactie op Gortzak. De taak van de partij ligt haars inziens voor minstens de helft buiten de parlementaire sfeer. Zolang één bewindsmann succesvol de eigen mening kan laten prevaleren boven die van 100.000 partijleden moet van haar kant ook niet te veel begrip worden verwacht.

Het partijbestuur zou eigenlijk een brede strategie voor de arbeidersbeweging moeten ontwerpen.

"Het lijkt mij ook schijnheilig, om veel partijcritiek toe te schrijven aan het wereldvreemde PvdA-kader, dat meer aan welzijnswerk en milieu zou denken, dan aan de belangen van gewone mensen. De kritiek vanuit de vakbeweging was vaak nog meel harder, en even terecht." ³⁵

Als laatste discussiant voeren wij hier Bert Middell op, evenals Bart Tromp ex-Groninger, waaruit wellicht enige animositeit te verklaren is. Mede op basis van zijn doctoraalscriptie ³⁶ waarin hij probeerde de ideeën van Robert Michels te toetsen aan de verhoudingen in de partijafdeling Groningen, stelt hij vast dat de organisatiediscussie belangrijk is, maar een breder platform zou verdienen. De discrepantie tussen kaderleden en achterban komt tot uitdrukking in

"... onlustgevoelens van de kant van de arbeiders, die telkens meer, waar dan ook, naar altijd ad hoc, constateren dat zij niet meer aan de bak komen. Het ontbreken van enige kanalisering van protes-

ten van deze kant doen veronderstellen dat het slechts op incidentele zaken gaat, terwijl het in wezen een structureel verschijnsel betreft.”³⁷

Een partij, wier oorsprong en legitimiteit nauw verbonden is met de arbeidersbeweging, mag niet weggelopen van het probleem dat lagere inkomensgroepen steeds minder vertegenwoordigd zijn in haar kader. In tegenstelling tot Tromp vindt hij dat de territoriale organisatie niet de enige basis van de partij zou moeten zijn, omdat juist daar de verschillen uit de sociaal-culturele en sociaal-economische achtergrond van partijleden blijken. “Arbeiders” zouden wellicht middels plaatselijke “functionele” groepen mondiger gemaakt kunnen worden.

De succesrijke kamerverkiezingen doen de kritiek op het partijbestuur verminderen en daarmee ook de aanvallen op de actiepartijconceptie. Wel wordt steeds algemener vastgesteld dat die gedachten wel met woorden beleiden maar niet in de praktijk gebracht worden. Gortzak wijst er b.v. op, als hij zich in september 1977 achter de grote lijnen van Tromps kritiek schaaft, dat op geschikte mobilisatiemomenten tijdens de kabinetsformatie niemand dacht aan actie.³⁸

De verdediging van Ien van den Heuvel is dan ook meer dan zwak.

“...met name de eenpercents-discussie dermate veel aandacht heeft opgeëist, dat we aan de uitbouw van de partij als actiepartij weinig zijn toegekomen. Wat er nu dreigt te gebeuren in de partij, is dat van de actiepartij die wij destijds bedoeld hebben een karikatuur wordt gemaakt en dat die karikatuur wordt bestreden...”³⁹

Niemand geeft sprekender illustratiemateriaal voor de stelling dat regerings- en actiepartij niet in één gaan dan zij hier.

Laten wij, in het afmaken van het verhaal, eerst de lotgevallen van de heren Tromp en De Jong volgen.

Beiden worden oktober 1977 niet in het partijbestuur gekozen. Wel maken ze daarna, namens de gewesten, deel uit van de Commissie Meerjarenramingen en Partij-organisatie (MEP). Als deze commissie de partijdoelen vaststelt is daarin ook weinig actiepartij te herkennen. Vanuit de MEP groeit hun onderlinge samenwerking en steeds vaker gaan zij gezamenlijk artikelen publiceren.⁴⁰ In een eerste, mei 1978, constateren zij veel ongenoegen over de wijze van verkiezing van het partijbestuur en doen verbeteringsvoorstellen. Dat zij zelf bij die omstrede verkiezing weinig succesvol waren zullen weinig lezers zich herinnerd hebben.

Oorspronkelijk draaien beiden weer mee in de, met veel publiciteitsruis omgeven, volgende

partijbestuursverkiezingen. Arie trekt zich tijdig terug, Bart wordt overtuigend gekozen in het bestuur onder leiding van Van den Berg. Nog weer later zal Bert Middel het MEP-rapport afkraken, wat hem dan weer op een reprimande van ons komisch duo komt te staan.⁴¹

Tromp is echter uitgegroeid tot een soort van algemeen aanvaard partij-ideoloog, niet in de laatste plaats dankzij sponsering door de Haagse Post. Maar ook Den Uyl zelf heeft er het zijne aan bijgedragen in een bijzonder lovende bespreking van Tromps boek “De samenleving als oplichterij.”⁴²

De afloop van de kabinetsformatie, de rol van de motie-Reckman daarin, hebben de discussie over de partijorganisatie verhevigd en anders gericht. Een extra congres wenst een aparte commissie in het leven te roepen, om

“Voorstellen te doen die bot doel hebben de invloed van de kiezers via de partij (-organen) te versterken en zorgvuldig te regelen.”⁴³

De definitieve opdracht aan de Commissie Van Thijn is door het PB wel wat verzacht. De discussies in de loop van 1979 zullen dan gestuurd gaan worden door bijdragen uit deze commissie, waarin zaken besproken worden als groepsvorming en het functioneren van democratie op partijcongressen e.d. Veel, en belangrijk materiaal wordt ook gepubliceerd vanuit de WBS-werkgroep “Staat en Burger”.

Dat er in de PvdA behoefte was aan een nieuwe, aangepaste staatstheorie was een belangrijke conclusie uit het WBS-rapport “Partij-Parlement-Activisme”, dat net voor kerst 1978 verscheen. Het lijkt aannemelijk dat dit rapport de discussie over de actiepartij beslecht heeft. Er wordt nog wel eens een studiedag aan gewijd, maar het verslag daarvan, van de voorzitter van de afdeling Diemen, ene Frans Becker, laat zien dat de discussie meer gaat over de vraag in hoeverre de PvdA het politieke kader moet bieden voor allerlei maatschappelijke vernieuwingsbewegingen. Het rapport heeft immers geconstateerd dat bestuurlijke en actiepartij onverenigbaar zijn, en dat de “theoretici van de actiepartij” (sic!) allerlei zaken onvoldoende beseft hebben.

“Met het lanceren van de actiepartij is ten onrechte de indruk gewekt, dat de PvdA de vragen, die het moderne activisme oproept, theoretisch en praktisch al had opgelost. (...) Onbedoeld heeft de (voorbarige) proclamatie van de actiepartij ertoe bijgedragen, dat de discussie binnen de PvdA over deze vragen onvoldoende van de grond is gekomen.”⁴⁴

Nadat een scheiding is gemaakt tussen maatschappij en staat, waartegen Van Thijn zich in een bespreking zal verzetten, en geconstateerd is dat politieke partijen verbonden zijn aan die staat, de staat zelfs schragen in de parlementaire democratie, wordt vastgesteld dat zij niet in staat zijn ook kader te bieden voor maatschappelijke actie.

“De politieke partijen zijn de dragers van de klassieke functies in de parlementaire democratie: het opstellen van politieke programs, deelname aan verkiezingen, de besluitvorming via de daartoe bevoegde vertegenwoordigende organen. Anders dan actiegroepen, welke legitimatie berust op de participatie, ontlenen politieke partijen hun legitimatie aan het feit, dat zij formeel de keizers representeren.”⁴⁵

Te rade gaand bij de Franse socioloog en sociaal-democraat Alain Touraine, vindt het rapport dat de partij minder staat- en meer maatschappijgericht zou moeten zijn. Dat betekent dat zij moet zoeken naar een goede verstandhouding met de nieuwe bewegingen en oude belangenorganisaties, en bovendien naar wegen moet zoeken hen ruim baan te geven. Dat

“...wordt overigens bemoeilijkt door de gebrekkige wijze waarop de partijen hun klassieke functies vervullen: zij functioneren te veel als doorgeefluik van belangengroepen, slagen er onvoldoende in om verantwoorde programs op te stellen, worden te zeer door elites beheerst, hun intern democratisch vermogen verloopt moeizaam, hun mobiliserend vermogen is gering.”⁴⁶

Om het doorgeefluikbezwaar te bezweren moet de PvdA opereren als beginselpartij.

Ook zonder citaat zal de lezer willen geloven dat Bart Tromp het rapport met grote tevredenheid recenseert. Grootmoedig wil hij het rapport ook wel toegeven dat de poging een aantal verworvenheden van de jaren zestig in de PvdA institutioneel gestalte te geven gewaardeerd moet worden bij de bedenkers van de 'actiepartij'.⁴⁷

Wel constateert hij dat er geen onderscheid is gemaakt, ten onrechte, tussen de grenzen van het democratisch parlementair stelsel en die van de politiek in het algemeen. Bovendien is de parlementaire democratie voor sociaal-democraten niet alleen doel, maar ook middel. Hem citerend, terwijl hij terugkijkt op de discussie, sluiten wij ook af:

“...kritische bijdragen leidden jammer genoeg niet tot een inhoudelijke discussie over de mogelijkheden van de PvdA als actiepartij. De voorstanders van de 'actiepartij' deden er het zwijgen toe, of gingen over tot het verdacht maken van de critici als vervuld van weemoed naar een 'bestuurderspartij' of, kortweg, als 'rechts'.”⁴⁸

“Integendeel, de schrille en emotionele toon

waarop het PB die actiepartijgedachte verdedigde (...) maakte duidelijk dat Voor een deel van de PvdA de actiepartijgedachte niet zozeer een al dan niet wenselijk of te realiseren politiek-organisatorische doelstelling is, maar een ideologische vlag, waarmee enthousiaster gezwaaaid lijkt te worden, naarmate hij minder voorstelt.”⁴⁹

3. Moet de PvdA vooral staatspartij zijn of niet?

Tromp heeft gelijk als hij stelt dat de actiepartijgedachte ideologie is, het was zelfs een ideologisch wapen van Nieuw Links. Maar dan is, mutatis mutandis, Tromps aanval op de actiepartijgedachte net zo hard ideologie, wapen in de ideologische strijd.

Waarbij de aanval inderdaad, zoals ik veronderstelde, gericht is op de partijkaders. Arie de Jong komt er rond voor uit:

“Ik meen, dat op dit moment de partij-organen niet in voldoende mate representatief zijn.”⁵⁰

Auteurs gaan uit van eigen gelijk; veronderstellen dan dat wanneer de zwijgende meerderheid maar zou spreken zij dat gelijk ook zouden krijgen. De gekozen strategie lijkt daarmee niet in overeenstemming. Men mag toch veronderstellen dat het minder actieve deel van partij en achterban de kaderbladen ook minder leest. Dus moet het kader overtuigd worden van het eigen niet-representatief zijn. En onder bijzondere omstandigheden spreekt het congres dat nog uit ook! Om, een jaar later, hard terug te slaan door Max van der Berg na een campagne op de interne democratie toegespitst, tot voorzitter te kiezen.

In ons programma werd de vraag waarom mensen het beleid aanvaardden gezien als kernvraag. Zo wordt de vraag in de discussie niet gesteld, wel omgekeerd, in de zin van hoe een bepaald beleid aanvaardbaar gemaakt kan worden. De elitegerichtheid spreekt uit dit van boven neerkijken. Daardoor ontstaat echter ook een blinde vlek. Niet gezien wordt namelijk dat mensen minder kunnen deelnemen omdat ze de ervaring hebben dat hun mening er niet toe doet.⁵¹

Er zijn twee hoofdvormen van het directe of indirecte gebruik van het legitimiteitsbegrip. Het krijgt meestal een betekenis in de sfeer van bestaansrecht. Tromp koppelt dat bv. aan het hebben van een expliciete politieke theorie. Als het WBS-rapport de legitimiteit van actiegroepen aan participatie, die van partijen aan formele representatie koppelt komt het in de sfeer van de rechtmatigheid. In een tweede, Weberiaans, gebruik wordt het gezag van een orgaan gekoppeld aan de kwa-

liteit van haar besluitvorming, b.v. bij Gortzak. Arie de Jong legt de relatie andersom:

“Het gewicht van een beslissing van een partij-or-gaan wordt uitgemaakt door de mate waarin dit standpunt gelegitimeerd wordt. Dit hangt af van de representativiteit van hen die een beslissing nemen en de mate waarin een uitspraak gedekt wordt door argumentatie.”⁵²

Behalve dat ik er iets in herken van Friedrichs denkbeelden, begrijp ik dit gebruik van legiti-mering niet.

Probleem blijft voor mij dat de kwaliteit niet subjectief is vast te stellen door een deskun-dige, maar alleen objectief in de wijze waarop de massa erop reageert.

In dat verband vind ik de geciteerde opmerkin-gen van Middel van belang. Het ontbreekt de basis inderdaad aan gestructureerde middelen het ongenoegen te laten blijken. Slechts een opeenstapeling van individuele beslissingen kan effect hebben.

Dat heeft als consequentie voor de fractiestrijd dat deze wordt uitgevochten op fictieve machtsposities, namelijk de mate waarin men aannemelijk kan maken, en ingeschat wordt, een groep van een bepaalde grootte te vertegenwoordigen. Juist omdat de collectieve me-ning zo ongrijpbaar is kan iedereen tegenover iedereen zich er op beroepen.

De secretaris van de WBS-werkgroep, Pieter Nieuwenhuijsen, wijst er⁵³ ergens op dat be-stuurders uit de achterban soms andere signa-len bereiken dan uit de partij. Zij komen daar-door in de verleiding hun afwijkend gedrag daarmee te rechtvaardigen, waarmee ze tevens een eigen achterban creëren. In dat con-tact tussen bestuurder en eigen achterban speelt dan een proces mee, dat ik vanuit de praktijk goed ken, van wederzijdse selectie. Dus de mensen die het al eens waren vinden elkaar, terwijl vaak dat sub-achterbannetje de enige sluis is voor de politicus naar de echte wereld.

Ik vond het toch weer opvallend, het totaal overziend, dat de interne verhoudingen zo vaak op zichzelf bekeken worden. De voor-naamste gelegde relatie naar de buitenwereld was de toenemende invloed van belangengroepen. Dat door de meer politieke rol van vakbonden actieve arbeiders misschien minder behoefte hebben aan partijparticipatie wordt als verklaring overigens niet opgepikt.

Ik meen twee, onderling verband houdende, verschijnselen te moeten constateren. Allereerst moeten de in ons programma bestudeerde crisisverschijnselen de sociaal-demo-cratistische onder de partijen het hardst raken. Het manifeste verzet van de jaren zestig was

gericht tegen het bestel als totaal, waarvan de PvdA integrerend deel was. Daardoor ver-vreemde de partij van haar natuurlijke rekrute-ringsbronnen, en omgekeerd. Niet meer om-streden is dan ook de vaststelling dat het actie-partijconcept die afstand wist te overbruggen. Het verzet was tevens gericht tegen de vorm van het politieke bestel; juist voor die vorm was de PvdA of verantwoordelijk, of werd zij mee geïdentificeerd.⁵⁴

Daarnaast worden discussies over zaken als de representativiteit van actiegroepen, de nieuwe-vrijgestelden-problematiek, het actie-partijconcept, steeds aangezwengeld en vaak gedomineerd door sociaal-democraten, en ge-populariseerd door verwante media. Als illu-stratie de namen van een aantal PvdA-leden: Daalder, Daudt, Van den Berg en Molleman, Walther Kok, Wolfgang Beck.

Als politieke partij heeft de PvdA een bemidde-lingsrol, als vertegenwoordiger van de maat-schappelijke oppositie een dubbel-zware. De algemene problemen klemmen voor haar des te harder; daardoor ontstaat de noodzaak, maar ook de ruimte er theoretisch mee bezig te zijn. Toch wordt de discussie meestal ge-start met als functie de eigen achterban te dis-ciplineren en af te schermen tegen al te linkse invloeden.

Als voorlaatste conclusie wil ik kwijt dat het be-studeren van de interne partijontwikkelingen een buitengewoon interessant politicologisch onderwerp is, dat de FSW-A niet aan Prof. Lip-schits zou mogen overlaten. En dat daarin het bestuderen van de PvdA niet alleen extra belangrijk, maar ook extra interessant is vanwege de toch aanwezige theoretische rijk-dom in die partij.

De overheersende indruk na dit werkstuk is deze, dat voordat het verschijnsel politieke partij, zowel in zijn externe functies als in het intern functioneren, bestudeerd kan worden, eerst klaarheid moet bestaan over de vraag waar het geplaatst wordt in de verhouding tot de staat. Gekozen kan worden tussen de ex-tremen van een volledig verlengde van het staatsapparaat tot een situatie met een relatief grote vrijheid van handelen. Dat heeft allerlei implicaties, b.v. voor het bestuderen van de interne legitimiteitsvraag, maar ook voor de stra-tegische discussies. In het tweede geval kan de partij namelijk kiezen voor andere functies. Maar ook de vrijheid tot interne organisatiekeu-zen zal afhankelijk zijn van de mate waarin di-recte staatsfuncties worden uitgeoefend. Van daaruit zou dan ook de actiepartijdiscus-sie geplaatst moeten worden. Uit het benadrukken daarin van het staatspar-tijkarakter, het bepleiten van het hebben van een integratieve programmatische belangenaf-

wegingfunctie ook, blijkt een beweging terug naar een grotere en directere afhankelijkheid van de staat.

¹ Bart Tromp, 'Socialisme, organisatie en democratie', in: *Socialisme en Democratie* (Soc.Dem.), irg. 33, nr. 4, april 1976, blz. 163.

² Bernhard Blanke, „Formen und Formwandel des politischen Systems in der bürgerlichen Gesellschaft“, in: *Handbuch & Staat*, Frankfurt am Main/Köln, 1977, blz. 125.

³ H. Daudt, 'De politieke toekomst van de verzorgingsstaat', in: J.A.A. van Doorn/G.J.M. Schuyt (red.), *De stagnerende verzorgingsstaat*, Mepel/Amsterdam 1978, blz. 215.

⁴ S.W. Couwenberg, *Problemen der democratie*, blz. 4.

⁵ W. Gottschalch, *Parlementarismus und Rätedemokratie*, blz. 17.

⁶ J.A. Schumpeter, *Capitalism, socialism and democracy*, blz. 279 en 283.

⁷ Lipset, *Political Man, The social bases of politics*, London enz. 1960, blz. 86

⁸ Siep Stuurman, *Kapitalisme en burgerlijke staat, een inleiding in de marxistische politieke theorie*, Amsterdam, 1978. Zie noot 22 op blz. 188.

⁹ Stuurman, blz. 177.

¹⁰ R. Miliband, *Marxism and politics*, Oxford 1977, blz. 54/55.

¹¹ *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, edited and translated by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith, London 1971, blz. 15/16.

¹² Miliband, blz. 92.

¹³ Blanke, blz. 149.

¹⁴ Jürgen Habermas, *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*, Frankfurt am Main 1976, blz. 287.

¹⁵ Habermas, blz. 272.

¹⁶ H. Daudt, 'Legitimitieit en legitimatie', in: *Legitimatie, Conferentie 13-12-1974*, Erasmus Universiteit Rotterdam 1974, blz. 75.

¹⁷ Stuurman, blz. 177.

¹⁸ Tromp, blz. 155.

¹⁹ Bart Tromp, 'Congres over Vrede en Veiligheid', in: *Roos in de Vuist* (Roos), Jrg. 1, nr. 2, 12 april 1975, blz. 8-9.

²⁰ Arie de Jong, 'Kongres bindt uitgaven defensie aan 3 percent', in: *Roos*, Jrg. 1, nr. 3, 25 april 1975, blz. 11-12.

²¹ Arie de Jong, 'Inventariserend program is veel te gedetailleerd', blz. 19-20 en

Bart Tromp, Bert Ummelen, 'De grenzen van de partij-democratie', blz 21, beide in: *Roos*, Jrg. 2, nr. 7, 23 jan. 1976.

²² W.F. Duisenberg, 'We moeten doorgaan als we voorwaarts willen', in: *Roos*, Jrg. 2, nr. 14, blz. 5.

²³ Wouter Gortzak, 'De PvdA en de arbeiders', in: *Roos*, Jrg. 1, nr. 4, 16 mei 1974, blz. 13.

²⁴ Vgl. *Roos*, Jrg 1, nr 6, 16 juni, blz. 4-6; nr. 7, 5 juli, blz. 8; nr 10, 29 sept., blz. 3-4.

²⁵ Wouter Gortzak, 'De politiek is een beroep geworden', in: *Roos*, Jrg. 1, 5 juli 1975, blz. 8.

²⁶ Vgl. *Roos*, irg. 2, nr. 9, 20 febr. 1976, blz. 2 en 3.

²⁷ Tromp, blz. 162.

²⁸ Tromp, blz. 162/163.

Het is daarom dat dit werkstuk de titel draagt die het verdiende.

²⁹ Tromp, blz. 170/171.

³⁰ Bart Tromp, 'Partijdemocratie is niet in regels te vangen', in: *Roos*, Jrg. 2, nr. 15, 21 mei 1976, blz. 7.

³¹ Bertus Mulder, 'Socialisme, democratie en organisatie', in: *Soc.Dem.*, irg. 33, nr. 9, sept. 1976, blz. 429.

³² Wouter Gortzak, 'Tussen regering en achterban, Het PvdA-bestuur na Nieuw Links', in: *Soc.Dem.*, Jrg. 33, nr. 7/8, juli/aug. 1976, blz. 351.

³³ Idem, blz. 359.

³⁴ Bart Tromp, 'Ondemocratisch, ontactisch en een strategische blunder', Ingezonden brief in: *Roos*, Jrg. 3, 11 dec. 1976, blz. 2/3.

³⁵ Sonja van der Gaast, Gewoon doorgaan met links ademen, in: *Soc.Dem.*, Jrg. 33, nr. 11, nov. 1976, blz. 344.

³⁶ Bert Middel, *De nieuwe elite van de PvdA*, Groningen 1976.

³⁷ Bert Middel, 'Partij van de Arbeid: ook voor arbeiders', in: *Soc.Dem.*, irg. 34, nr. 1, jan. 1977, blz. 3/4.

³⁸ Wouter Gortzak, 'De politieke elite', in: *Roos*, Jrg. 3, nr. 20, 19 sept 1977., blz. 21/22.

³⁹ In: Gerard de Bruijn, 'PvdA kiest nieuw partijbestuur', in: *Roos*, Jrg. 4, nr. 1, 3 okt. 1977, blz. 23.

⁴⁰ Arie de Jong, Bart Tromp, 'Een nieuwe manier om het partijbestuur te kiezen', in: *Roos*, Jrg. 4, nr. 14, 8, 1978. Verder ook:

Idem, 'Een terugkeer naar de hechte rooie familie onwaarschijnlijk en onwenselijk', in: *Roos*, Jrg. 5, nr. 6, 18 dec. 1978, blz. 28-32.

⁴¹ Vgl. Bert Middel, 'MEP-rapport (b)lijkt NEP-rapport, Partijraad in lastig parket', in: *Roos*, Jrg. 6, nr. 6/7, 17 dec. 1979. en

Arie de Jong, Bart Tromp, 'Rapport van de commissie MEP is wel degelijk waardevol partijdocument, NEP-document of NEP-recensent?' in: *Roos*, Jrg. 6, nr 8, 14 jan. 1980.

⁴² J.M. den Uyl, 'Bruikbare sociologie, boekbespreking', in *Soc.Dem.*, Jrg. 35, nr. 5, mei 1978, blz. 260.

⁴³ Geciteerd in: Arie de Jong, 'De Partijdemocratie', in: *Soc.Dem.*, Jrg. 35, nr. 11, nov. 1978., blz. 515.

⁴⁴ Werkgroep 'partij in actie' van de Wiardi Beckman Stichting, *Partij-Parlement-Activisme*, Deventer, 1978. Blz. 36/37.

⁴⁵ Werkgroep, blz. 54.

⁴⁶ Werkgroep, blz. 55.

⁴⁷ Bart Tromp, 'Een stap naar een praktische ideologie', in: *Soc.Dem.*, Jrg. 36, nr. 1, jan. 1979, blz. 23.

⁴⁸ Tromp, blz. 21.

⁴⁹ Tromp, blz. 22.

⁵⁰ De Jong, zie noot 43, blz. 518.

⁵¹ Vgl. bv.: Ingezonden brief van Martha Vonk, in: *Roos*, Jrg. 2, nr. 5, 12 dec. 1975, blz. 3.

⁵² De Jong, zie noot 43, blz. 516.

⁵³ Pieter Nieuwenhuijsen, 'Partijdemocratie en gemeentelijk bestuur', in: *Roos*, Jrg. 2, nr. 7, 23 jan. 1976, blz. 18.

⁵⁴ Vgl. Siep Stuurman, 'Achtergronden van het radicalisme', in: *Student*, oktober 1979.